

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.14>

Пунтус Д. А.,
доктор філософії права, помічник судді
Черкаського окружного адміністративного суду

ЩОДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються ключові принципи, які лежать в основі ефективних систем соціального захисту. Автор проводить аналіз теоретичних та практичних аспектів соціального забезпечення, висвітлюючи його значущість у забезпеченні гідного рівня життя для всіх верств населення, особливо для найуразливіших груп.

У роботі досліджуються такі принципи соціального забезпечення, як універсальність, доступність, адекватність, недискримінація та рівність, захист прав людини, підзвітність та прозорість, солідарність та взаємодопомога, інклюзивність, фінансова стійкість та адаптивність. Кожен з цих принципів розглядається з точки зору його важливості та впливу на формування політики соціального захисту.

Зокрема, універсальність та доступність означають, що всі громадяни повинні мати рівний доступ до соціальних послуг та підтримки, незалежно від їхнього соціального чи економічного статусу. Адекватність виплат та послуг забезпечує, що вони відповідають реальним потребам людей і сприяють покращенню їхнього добробуту. Принципи недискримінації та рівності гарантують, що всі люди отримують однакові можливості та захист, без будь-яких форм упередження.

У статті також наголошується на важливості правозахисного підходу до соціального забезпечення, який включає захист прав людини та дотримання принципу гідності. Автор підкреслює, що системи соціального захисту мають бути прозорими та підзвітними, що сприяє підвищенню довіри громадян до державних інституцій та ефективності управління ресурсами.

Одним з центральних аспектів роботи є розгляд фінансової стійкості систем соціального захисту. Автор обговорює необхідність ефективного управління ресурсами, що включає як державне фінансування, так і участь приватного сектору та громадянського суспільства. Підкреслюється важливість прозорості та підзвітності у використанні фінансових ресурсів для забезпечення довготривалої стабільності систем соціального забезпечення.

Робиться висновок про те, що для побудови справедливої та ефективної системи соціального захисту необхідна постійна взаємодія між урядом, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами. Національні діалоги, базовані на фактичних даних та інклюзивному підході, є ключовими для визначення конкретних потреб та розробки адекватних стратегій соціального захисту.

Ключові слова: соціальне забезпечення, принципи, соціальний захист, інклюзивність, недискримінація, гідність, доступність, універсальність, бідність, соціальна допомога.

Puntus D. A. On the issue of social security principles

Abstract. The article discusses the key principles underlying effective social protection systems. The author analyzes the theoretical and practical aspects of social security, highlighting its importance in ensuring a decent standard of living for all segments of the population, especially for the most vulnerable groups.

The paper explores the following principles of social security: universality, accessibility, adequacy, non-discrimination and equality, human rights protection, accountability and transparency, solidarity and mutual assistance, inclusiveness, financial sustainability and adaptability. Each of these principles is considered in terms of its importance and impact on social protection policy-making.

In particular, universality and accessibility mean that all citizens should have equal access to social services and support, regardless of their social or economic status. The adequacy of benefits and services ensures that they meet the real needs of people and contribute to their well-being. The principles of non-discrimination and equality ensure that all people receive the same opportunities and protection, without any form of prejudice.

The article also emphasizes the importance of a human rights-based approach to social security, which includes the protection of human rights and respect for the principle of dignity. The author emphasizes that social protection systems should be transparent and accountable, which contributes to increasing public trust in state institutions and the efficiency of resource management.

One of the central aspects of the paper is the consideration of the financial sustainability of social protection systems. The author discusses the need for effective resource management, which includes both public funding and the participation of the private sector and civil society. The author emphasizes the importance of transparency and accountability in the use of financial resources to ensure the long-term sustainability of social security systems.

It is concluded that building a fair and effective social protection system requires constant interaction between the government, civil society organizations and other stakeholders. National dialogues based on evidence and an inclusive approach are key to identifying specific needs and developing adequate social protection strategies.

Key words: *social security, principles, social protection, inclusiveness, non-discrimination, dignity, accessibility, universality, poverty, social assistance.*

Вступ. Соціальне забезпечення є фундаментальним елементом будь-якої сучасної держави, забезпечуючи захист та підтримку для населення в умовах соціальних ризиків, таких як хвороба, старість, безробіття та бідність. У свою чергу принципи соціального забезпечення є основоположними керівництвами, які визначають, як повинні бути структуровані та функціонувати системи соціального захисту для забезпечення справедливості, ефективності та всеохопності.

Мета цієї статті – розглянути основні принципи соціального забезпечення, визначені міжнародними та регіональними стандартами, а також проаналізувати роль конституційних гарантій, судів, трибуналів та інституцій громадянського суспільства у забезпеченні ефективного функціонування систем соціального захисту. Особливу увагу приділити досвіду різних країн у створенні та розвитку правових основ соціального забезпечення, що сприяють дотриманню прав людини, забезпеченню прозорості, підзвітності та інклюзивності.

Виклад основного матеріалу. Конвенція МОП № 102 (1952 р.) [1] закладає основні принципи соціального забезпечення, на яких повинна базуватися будь-яка система соціального забезпечення, щоб сприяти розвитку широких схем соціального захисту. Вона містить детальні рекомендації щодо визначення змісту права на соціальне забезпечення, які охоплюють як накопичувальні, так і ненакопичувальні схеми. На відміну від розвитку соціального захисту в Європі одразу після Другої світової війни, який включав визнання соціального забезпечення як права, Конвенція передбачала широкі програми соціального забезпечення, що фінансуються за рахунок податків,

наприклад, Національна служба охорони здоров'я та державні пенсії.

Широкий соціальний захист, що фінансується за рахунок податків, також відомий як «бевериджівське» соціальне забезпечення, на противагу накопичувальному «бісмарківському» соціальному забезпеченню. На початку 1950-х років соціальна допомога покривала ризик бідності, фінансувалася за рахунок загального оподаткування та вважалася дискреційною пільгою [3]. Соціальне страхування, навпаки, розглядалося як суб'єктивне право, оскільки працівники робили внески на його витрати, що означало обов'язковість виплати допомоги будь-якому заявнику, який задовольняв визначеним умовам. Кодекс був розроблений для охоплення лише соціального страхування, але з часом ставлення до соціальної допомоги змінилося, особливо після набуття чинності Європейською соціальною хартією, яка зробила право на соціальну допомогу суб'єктивним правом.

На практиці Конвенція № 102 не завжди виконувала свої вимоги щодо універсального захисту, вимагаючи, наприклад, охоплення лише 20% населення. У 2012 році МОП прийняла Рекомендацію № 202 [2] про національні мінімальні рівні соціального захисту, які встановлюють базові гарантії соціального забезпечення. Ці гарантії включають захист, спрямований на запобігання або зменшення бідності, вразливості та соціальної ізоляції, через універсальні виплати, соціальне страхування та інші схеми підтримки.

Право на соціальне забезпечення чітко сформульовано в статті 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (далі – МПЕСКП). Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (далі – КЕСКП) поступово розвинув зміст цього права, наго-

лошуючи на необхідності створення стійких систем соціального забезпечення, закріплених у законодавстві, та зобов'язання держав надавати адекватні та доступні послуги на недискримінаційній основі.

Факультативний протокол до МПЕСКП, який набув чинності у 2013 році, встановлює компетенцію КЕСКП приймати скарги у разі порушення прав, закріплених у Пакті, включаючи порушення права на соціальне забезпечення [4]. На регіональному рівні, стаття 1 (b) Кодексу соціального забезпечення описує соціальну допомогу як форму соціального забезпечення, яка надає допомогу особам, які не мають засобів для утримання себе та своїх утриманців. Соціальна допомога може надаватися на основі перевірки нужденності та фінансується за рахунок державних доходів.

Експоненціальне зростання та доведена важливість програм соціальної допомоги потребують чіткої та міцної основи, закріпленої в законодавстві, щоб забезпечити узгоджене, послідовне та надійне надання послуг у широких масштабах. Особливо протягом останніх двох десятиліть в Африці, Азії та Латинській Америці було запроваджено або розширено схеми соціальної допомоги, включаючи універсальні, умовні та безумовні програми, що не передбачають сплати внесків.

Прикладами успішної реалізації таких програм є:

1. Бразилія: Конституція 1988 року визнає право на соціальний захист, а Закон 10.836/2004 передбачає право на базовий дохід для отримання їжі, освіти та охорони здоров'я. Програма Bolsa Familia, започаткована у 2003 році для зменшення бідності та нерівності, охоплює 50 мільйонів людей, надаючи мінімальний рівень доходу для вкрай бідних сімей [5].

2. Південна Африка: Закон про соціальну допомогу 2004 року покладає на національний уряд відповідальність за надання грантів на соціальне забезпечення. Система грантів, орієнтована на підтримку бідних, швидко зростала з середини 1990-х років і охоплює близько 17 мільйонів бенефіціарів. Програми сприяли зниженню рівня бідності, покращенню здоров'я, зменшенню недоїдання та підвищенню відвідуваності шкіл [6].

Ці програми забезпечують значний вплив на доходи родин, особливо коли вони впроваджуються в координації з соціальними службами. Вони також відіграють важливу роль у підтримці членів родин та сприяють підприємницькій діяльності. Проте, ефективність програм можна було б підвищити за рахунок більш передбачуваних і значних виплат у відповідності до національних обставин, як це рекомендовано Рекомендацією МОП № 202.

Рекомендація МОП № 202 (2012) наголошує на необхідності встановлення основних гарантій соціального забезпечення законом. Національні закони та підзаконні акти повинні визначати діапазон, кваліфікаційні умови та рівні виплат. Важливо зазначити, що кожна країна має визначити тип, характер, рівень і універсальне охоплення соціального захисту відповідно до своїх національних обставин.

Багато чого можна навчитися з міжнародних та регіональних стандартів та досвіду інших країн, зокрема:

- Роль конституційних гарантій у забезпеченні збалансованої системи прав на соціальне забезпечення.
- Функціонування судів і трибуналів, які враховують права людини, забезпечують підзвітність урядів та установ соціальної допомоги.
- Ефективне адміністрування, раціональне надання послуг і надання якісних послуг клієнтам на основі прозорого впровадження чітких принципів, закріплених у базовому законодавстві.
- Залучення соціальних партнерів та інститутів громадянського суспільства, що допомагають установам соціальної допомоги адаптуватися до національних умов.
- Належний внутрішній моніторинг та зовнішні перевірки, які підвищують доброчесність, авторитет та довіру до установ [7].

Міцна правова база є засобом дотримання принципів прав людини в управлінні, адмініструванні та наданні послуг соціального захисту. Вона сприяє повазі до гідності отримувачів соціальної допомоги, уникненню стигматизації та упереджень, а також забезпеченню прозорості та підзвітності у фінансових питаннях. Таким чином, прийняття законодавства, що захищає права та обов'язки

отримувачів соціальної допомоги, є необхідним кроком для створення ефективної системи соціального забезпечення.

Аналізуючи Конвенцію МОП № 102 та Рекомендацію № 202 виокремимо основні принципи соціального забезпечення:

1) універсальність захисту. Згідно з Резолюцією № 202 та Філадельфійською декларацією МОП, гарантії соціального забезпечення повинні забезпечувати, як мінімум, щоб протягом усього життя всі, хто потребує захисту, мали доступ до необхідної медичної допомоги та базового доходу, які разом забезпечують ефективний доступ до товарів і послуг, що визначаються наступним чином;

2) гідність та незалежність. Соціальне забезпечення реагує на особливі потреби вразливих верств населення таким чином, щоб сприяти підтримці гідності (зокрема, у доступі до пільг та надання послуг) та мінімізувати стигматизацію тих, хто отримує соціальні виплати, наприклад, шляхом запровадження заходів протидії стигматизації;

3) рівність та недискримінація. Відповідно до міжнародного права прав людини, держави повинні ліквідувати пряму та непряму дискримінацію в законодавстві та на практиці за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, культури, статусу меншини, майнового стану, народження, фізичної або психічної інвалідності, стану здоров'я (включаючи ВІЛ/СНІД), сексуальної орієнтації, а також громадянського, політичного, соціального або іншого статусу, якщо це має на меті або призводить до знищення або унеможливлення рівного користування або здійснення права на соціальне забезпечення;

4) включення вразливих груп. Держави приділяють особливу увагу особам, які належать до найбільш незахищених і маргіналізованих груп у суспільстві. Це передбачає гарантування недискримінаційного ставлення, а також вжиття проактивних заходів для того, щоб ті, хто страждає від структурної дискримінації (наприклад, етнічні меншини або корінні народи), могли користуватися своїми правами;

5) гендерна перспектива. Фактична рівність вимагає від держав трансформувати нерівні владні відносини між жінками і чоловіками та забезпечити всім людям можливість розвиватися і робити вибір без обмежень, встановлених стереотипами, жорсткими гендерними ролями та упередженнями [8].

Таким чином, принципи соціального забезпечення є фундаментальною основою для створення ефективних, справедливих та стійких систем соціального захисту. Вони сприяють забезпеченню гідного рівня життя для всіх громадян, незалежно від їх соціального чи економічного статусу. Аналіз основних принципів – універсальності, доступності, адекватності, недискримінації та рівності, захисту прав людини, підзвітності та прозорості, солідарності та взаємодопомоги, інклюзивності, фінансової стійкості та адаптивності – показує, що ці принципи є взаємопов'язаними та взаємозалежними.

Висновки. Системи соціального забезпечення, які керуються цими принципами, не тільки забезпечують соціальну стабільність і зменшують рівень бідності, але й сприяють соціальній згуртованості та справедливості. Вони підтримують найуразливіші групи населення, надаючи їм необхідну допомогу для подолання життєвих труднощів, а також створюють умови для розвитку потенціалу кожної людини.

Водночас, для ефективного впровадження цих принципів необхідна постійна взаємодія між урядом, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами. Національні діалоги, базовані на фактичних даних та інклюзивному підході, є ключовими для визначення конкретних потреб та розробки адекватних стратегій соціального захисту.

Забезпечення фінансової стійкості систем соціального забезпечення вимагає ефективного управління ресурсами, що включає як державне фінансування, так і участь приватного сектору та громадянського суспільства. Прозорість та підзвітність у використанні цих ресурсів є вирішальними для підтримання довіри до системи соціального захисту.

У підсумку, створення правової бази, що враховує всі ці принципи, є важливим кро-

ком на шляху до побудови справедливого та ефективного соціального забезпечення. Впровадження таких систем сприяє не лише соціальній стабільності, але й загальному економічному розвитку країни, забезпечуючи гідні умови життя для всіх її громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. ILO (1952) Convention 102 Social Security (Minimum Standards) Convention.
2. ILO (2012) Recommendation 202 on National Floors of Social Protection.
3. Bruni, M L (2016) Reforming Social assistance system, in Alam A. e al (2016) Making it happen, World Bank Group.
4. ILO (2014) World Social Protection Report 2014-2015.
5. Hailu, Medeiros and Nonaka (2008), "Legal Protection for Cash Transfers: Why We Need it," in Poverty in Focus: Cash Transfers, Lessons from Africa and Latin America, Brazil: international Poverty Centre for inclusive Growth.
6. African Union (2008) Social Policy Framework for Africa (CAMSD/EXP/4(I)).
7. Olivier M (2011) "Social security adjudication in the light of international standards: The need for reform in Southern Africa" – vol 3(1) International Journal of Social Security and Workers Compensation
8. Kulke U and Guilbault, ESP (2013) The Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202): Completing the Standards to Close the Coverage Gap (July-December 2013). International Social Security Review, Vol. 66, Issue 3-4.